

Андрій Чуткий

НАЦІОНАЛЬНЕ «ОБЛИЧЧЯ» ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ ХХ ст.: АНАЛІЗ КРИЗЬ ПРИЗМУ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ СТУДЕНТІВ ПЕРШОГО В УКРАЇНІ ВНЗ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

У статті здійснено реконструкцію структури студентства першого в Україні ВНЗ економічного профілю – Київського комерційного інституту – за етнічною ознакою. Особлива увага зосереджена на з'ясуванні серед них частки українців: як тих, хто мав українське походження, так і тих, хто мав відповідну національну ідентифікацію. Пояснено причини невідповідності між цими двома категоріями та обмеження чисельності українців серед студентів цього вишу.

З'ясовано наявність представників інших етносів серед студентів Київського комерційного інституту. Встановлено, що понад 50 % його студентів становили євреї, що засвідчує і вагомую роль цього етносу в економічному житті тогочасної України. Лише посилення дій імперської влади щодо обмеження їхнього представництва з 1912 р. призвело до різкого зменшення їхньої чисельності і зростання натомість частки росіян, а також представників інших національностей.

Ключові слова: національне питання, соціально-економічна історія України ХХ ст., студентські земляцтва, український національно-визвольний рух.

Головним чинником історичного поступу України і світу від другої половини ХІХ ст. стала господарська сфера. Зміни у ній детермінували переформатування (зазвичай доволі кардинальні) політичної, соціальної, культурної та інших сфер життя суспільства, задаючи його загальний напрям. Економіка, гроші (внаслідок чого постало навіть специфічне позначення сучасного етапу історії людства як період «фінансової цивілізації»¹) стали головними рушійними факторами розвитку. Щоправда, це не варто розглядати як цілковите нехтування впливу інших чинників (національного, релігійного, культурного, ментального тощо), хоча в усіх їх за зовнішнім фасадом проглядає так само економічний аспект: конфесійні суперечки мають своїм сегментом боротьбу духовних лідерів за паству, а отже, й розміри своїх прибутків; національні рухи передбачають звільнення певної території задля самостійного розпорядження прибутками з неї тих, хто відірве її від метрополії, і т. д.

Водночас саме економічний фактор історичного розвитку останнім часом є незаслужено затуманено у працях українських істориків, що може бути пояснене лише реакцією на надмірне його вип'ячування (при одночасній політизації) за радянської доби. Однак заради контекстуальності розвитку вітчизняної історичної науки із загальносвітовим її поступом, а найголовніше – об'єктивного і всебічного осмислення історичних подій та явищ – доцільно відновити увагу до економічного чинника, але подавати його на модерному науковому рівні.

Економічна сфера не лише визначає рівень розвитку суспільства, міру його до-

---

© Чуткий Андрій Іванович – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії та теорії господарства ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», директор Музею історії університету.

бробуту та можливості у різних сферах. Вона найбільш точно здатна відобразити і загальний стан того або іншого етносу чи країни. Тож через економічну сферу можна і найбільш об'єктивно та переконливо пояснювати цілі епохи в історії України. Зокрема, свого часу Маркс через аналіз економічної ситуації в підвладній у XIX ст. англійцям Ірландії чітко обґрунтував її колоніальне становище у складі Англії і назвав її європейським типом колонії – визначення, що найбільше підходить і для неупередженого означення статусу України у складі Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. Економіка взагалі найбільш конкретна сфера: якщо в економічному житті якоїсь країни першість належить не представникам її титульного етносу і дивіденди від економічної діяльності на її території виходять за її межі, то вести мову про самостійність такої країни не доводиться. І саме це мало місце у випадку з Україною у складі Російської імперії. Попри синхронність промислового перевороту і розвитку у ній капіталістичної економіки, Україна виступала сировинним додатком тієї імперії і визискувалась як у сфері викачування фінансів через систему оподаткування та інші канали², так і через особливу дешевизну робочої сили та переважаючих незавершених циклів виробництва, через упослідження у сфері торгівлі³ тощо. Останнім часом з'явилися поодинокі узагальнюючі праці, що висвітлювали ці проблеми в економічній площині⁴.

Тож дослідження становища України у складі Російської імперії в економічній сфері ще потребує подальшого поглиблення у вітчизняних історичних студіях. При цьому, враховуючи сучасний рівень історичної науки у світі, коли вивчення історії в економічній площині поєднується з психологічним та іншими підходами, особливий інтерес представляє такий аспект цього напрямку досліджень як національна приналежність підприємців та управлінських кадрів, загалом – осіб з вищою економічною освітою в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. (тобто в момент утвердження капіталізму), що дозволяє вести мову про відсоток серед них українців, а отже, і національне «обличчя» економіки України в плані отримання зиску від господарської діяльності на її теренах, національної приналежності не виконавців, тобто простих трудівників, якими закономірно були у першу чергу представники українського етносу, а розпорядників, «хазяїв» цієї сфери. Ця тема вже почала досліджуватись вітчизняними науковцями⁵. При цьому варто приділити належну увагу оцінці національної приналежності не лише власне підприємців, але й управлінських кадрів в економічній сфері життя українських земель, на що увага не зверталась. Тож у цій розвідці робиться акцент саме на даному аспекті вивчення економічної історії України.

Оскільки активний розвиток економіки на капіталістичних засадах в українських землях, що перебували під владою Російської імперії, почався зі значним запізненням внаслідок специфічної економічної політики метрополії, то це позначилось і на справі підготовки фахівців для господарського комплексу в навчальних закладах вищого типу. Їхня підготовка в Україні почалась із значним запізненням: попри те, що перші ВНЗ економічного профілю в Європі постали ще у 1860-х рр., у нас перший освітній заклад цього профілю – Київські вищі комерційні курси – був заснований лише у 1906 р. До 1917 р. аналогічні навчальні заклади виникли у Харкові та Одесі⁶, але саме Київські вищі комерційні курси виступали лідером з підготовки фахівців для господарського комплексу не лише України, але й інших регіонів Російської імперії⁷. Тож через з'ясування етнічної приналежності студентів цього навчального закладу можна робити висновки щодо міри включеності представників різних етносів в економічну сферу України початку XX ст., точніше – в організацію її функціонування. Це дозволить показати й реальне місце у цій справі українців.

Київські вищі комерційні курси, які в 1908 р. були реорганізовані у комерційний інститут, стабільно нарощували свій студентський контингент: якщо у момент заснування до цього вишу вступило 229 осіб, то вже у 1910 р. кількість студентів у ньому перевищила 1 тис., а в 1916 р. наблизилась до 5 тис. осіб⁸, у січні 1917 р. сягнула 5977 осіб⁹, а в січні 1918 р. досягла 6542 особи і навіть, попри чисельне зменшення студентів згодом (до 2841 у березні 1918 р.¹⁰), незабаром знов сягнула 6 тис. осіб¹¹.

В архіві Київського комерційного інституту доволі повно представлені особові

справи студентів, кількість яких лічиться на тисячі і саме вони становлять основну частину документації цього архівного зібрання; а також узагальнюючі статистичні дані по студентському контингенту. Однак проблемою всього цього масиву архівних документів в площині національної ідентифікації студентів Комерційного інституту є відсутність їхньої градації за національним принципом (чи хоча б її означення в особових справах), що в період до 1917 р. заступала градація за конфесійною приналежністю. Тут ми маємо справу з трьома основними групами – православними, юдеями та католиками.

Закономірно, що в національному аспекті дві з цих груп (виняток – юдеї) не були монолітними, розпадаючись на низку мікро-груп. До католиків належали головню представники польського етносу, але й також литовці, латиші та деякі інші етнічні групи. А щодо категорії «православні», то тут градація є ще більш розмитою, оскільки до цієї групи зараховувались і українці, і росіяни, і молдавани, і білоруси, і вихрести з різних етносів і ще ряд інших груп.

Водночас юдеї чітко ототожнюються з єврейською громадою. З-поміж них не всі походили з українських губерній Російської імперії (чимало було також вихідців з Білорусі та ряду інших країв), але в будь-якому випадку – всі вони представляли один етнос.

Євреї від моменту створення Київських вищих комерційних курсів і до 1912 р. становили найбільшу етнічну групу серед студентів цього ВНЗ. Так, з-поміж 299 студентів Київських вищих комерційних курсів, котрі навчалися на них станом на 1 травня 1907 р., за конфесійною приналежністю 186 осіб були юдеями (а отже – євреями), 104 – православними, 4 – католиками, 4 – протестантами і 1 представляв іншу конфесію. Якщо брати етнічну ознаку, то вона повністю накладається у випадку юдеї – євреї, що підтверджує їхню послідовність у збереженні власної ідентичності через вірність своїй конфесійній приналежності і робить їм честь. Аналогічною була у цей рік ситуація і щодо католиків, котрі за чисельністю цілком співпадали з кількістю студентів, що були позначені як поляки. Натомість зі 104 «православних» 98 позначені як «росіяни», але до цієї групи були зараховані, окрім власне них, також українці та білоруси, оскільки вони не визнавались окремими народами офіційною владою Російської імперії. За етнічною приналежністю ще 4 особи значаться як німці, 3 були грузинами, 2 – вірменами, 1 – литовець і 1 – іншої національності¹².

На момент реорганізації Київських вищих комерційних курсів у Київський комерційний інститут навесні 1908 р. з 314 студентів, котрі навчалися на стаціонарі, 182 особи були позначені як іудеї, тобто це були представники єврейської національності і їхня кількість (порівняно з попереднім навчальним роком) майже не змінилася (зменшилася на 4 особи). Водночас суттєво зросла чисельність груп, що були позначені як православні (зросла зі 104 осіб у 1907 р. до 175 осіб) та католики (їхня кількість збільшилася з 4 у 1907 р. до 34 осіб або у 8,5 разів, що було найбільш стрімким збільшенням чисельності, порівняно з усіма іншими конфесійними групами серед студентів Київських вищих комерційних курсів)¹³. Ще 8 студентів були віднесені до протестантів, 3 – до вірмено-григоріан і 2 – до караїмів¹⁴. Поява останніх конфесійних груп є показовою, оскільки засвідчує, що, попри свою нечисленність, ті етнічні групи, що їх уособлювали представники даних конфесій (протестантів – представники німецьких та ряду інших західноєвропейських колоністів, вірмено-григоріан – вірмени, караїмів – однойменна етно-конфесійна меншина), здавна відігравали помітну роль в економічному житті України. Отже, їхня поява серед студентів навчального закладу економічного спрямування була цілком закономірною і засвідчувала усвідомлення групами, що відігравали особливу роль в економічному житті, важливості здобуття відповідної освіти для кращого успіху в господарській сфері.

Попри те, що реорганізація 1908 р. означала перетворення цього навчального закладу на освітній заклад вищого рівня, але у ньому, попри діючі в Російській імперії обмежувальні квоти для євреїв, їхній відсоток серед студентів залишався значно більшим за офіційно допустимий і перевищував 50 % студентського контингенту. Так, навесні 1910 р. у Київському комерційному інституті навчався 1931 студент¹⁵, з

яких 1014 осіб (або понад половина) були юдеями (отже, їхня чисельність за два роки зросла у 5,5 разу), 814 – православними (їхня чисельність збільшилася за аналогічний період в 4,6 разу), 67 – католиками (їх чисельність подвоїлася), 17 – протестантами (їх чисельність також подвоїлася), 15 вірмено-григоріанами (їх чисельність збільшилася у 5 разів), 2 – караїмами (їхня чисельність залишилася незмінною)¹⁶.

У вище наведеній конфесійній градації студентів Київського комерційного інституту (за якою почасти проглядається й їхній етнічний поділ) цікавою є надзвичайно висока доля євреїв, чого не було в інших вишах Російської імперії. Як відомо, 22 серпня 1909 р. рада міністрів Російської імперії затвердила квоту на прийом євреїв до ВНЗ у 5 % та у 15 % – для середніх навчальних закладів. Проте і в комерційних училищах Києва вона суттєво порушувалась: у цілому по комерційним училищам українських губерній станом на 1909 р. євреї становили 57,5 % від загальної кількості учнів¹⁷. Така ситуація зумовлювалась тим, що більшість комерційних училищ засновувались не лише за ініціативи євреїв-підприємців, а й за їхньої фінансової підтримки, що дозволяло останнім домагатися обходження урядових квот щодо вступу євреїв до цих навчальних закладів. Проте у випадку з Київським комерційним інститутом зробити це було набагато важче, оскільки хоча він і був заснований за приватної ініціативи, але як ВНЗ перебував під більш пильним контролем з боку влади. Тож «понаднормова» кількість євреїв зумовлювалась лібералізмом та прагматизмом керівництва цього інституту. А тому саме Київський комерційний інститут закінчили такі визначні представники єврейської меншини України, як О.В. Браун (у 1919 р. закінчив економічний факультет, згодом – визначний кінорежисер), І.Е. Бабель (закінчив інститут у 1916 р., згодом – визначний єврейський письменник та драматург), С.М. Міхоелс (навчався, але не закінчив інститут, оскільки був виключений за участь у студентських заворушеннях, згодом – визначний діяч театру) та ін. Щодо Бабеля, то він саме у Київському комерційному інституті розпочав свою суспільну діяльність: 20 жовтня 1913 р. був обраний скарбником Одеського земляцтва інституту¹⁸. Проте й, окрім переліку згодом визначних представників єврейської громади України, який можна продовжувати, сама їхня загальна кількість до 1912 р. була панівною і вони становили найбільшу етнічну групу в загальній масі студентства Київського комерційного інституту.

Така ситуація підтверджувала особливу участь єврейської меншини в економічному житті України і додатково підкріплюється й тим, що найбагатші бізнесмени серед єврейської громади Києва долучилися до підтримки Київського комерційного інституту. Зокрема, серед його жертводавців¹⁹ та членів піклувальної ради²⁰ був Л.І. Бродський. Він та С.С. Могильовцев надали пожертви (по 500 руб. кожний) родині померлого у 1915 р. викладача інституту О.О. Русова²¹. Отже, бізнесмени, що представляли єврейську громаду міста, підтримували Київський комерційний інститут в цілому, а не лише його студентів-євреїв.

Що ж до студентів, які належали до єврейської громади, то вони успішно самоорганізувались у низку студентських організацій. Так, окрім діючого у Київському комерційному інституті станом на 1911 р. Товариства вивчаючих єврейську літературу, що закономірно об'єднувало саме студентів-євреїв, останніх було чимало і серед членів інших студентських організацій інституту – земляцтв, що утворювались за територіальним принципом і що підтверджувало значну роль євреїв в економіці різних регіонів України. Так, серед членів керівництва Одеського та ряду інших земляцтв, що представляли українські землі, були представники єврейського етносу²². Зазначу, що їхнє представництво було вагомим і серед членів земляцтв, що представляли неукраїнські землі, наприклад, у Варшавському земляцтві²³. Виняток – земляцтва, засновані вихідцями з Кавказу та Закавказзя.

Щоправда з 1912 р. ситуація почала змінюватись: під тиском влади М.В. Довнар-Запольський, як керівник інституту, мусив піти на зменшення частки євреїв серед студентів: восени 1912 р. вони вперше становили менше половини студентів (1444 особи), а на перше місце вийшли православні (1545 осіб). Далі йшли католики (159 осіб), вірмено-григоріани (55 осіб), мусульмани (6 осіб) та представники інших

конфесій (60 осіб)²⁴. З 1913 р. зменшення відсотку євреїв при одночасному різкому збільшенні кількості православних тривало: з 3853 студентів лише 180 належали до євреїв (проти 1444 осіб попереднього навчального року, хоча ще майже півтисячі їх рахувалось серед вільних слухачів). Натомість на першому місці за чисельністю перебували представники православної конфесії – 2536 осіб (проти 1545 минулого року). На другому місці за чисельністю стояли католики (кількість яких зросла більш ніж удвічі: зі 159 осіб у 1912 р. до 332 у 1913 р.), потім йшли вірмено-григоріани (89 осіб), мусульмани (19 осіб) та представники інших конфесій (134 особи)²⁵.

Приблизно такою ж пропорція і послідовність (за чисельністю) зберігалася за представниками вище зазначених груп і на початку Першої світової війни та до лютневої революції 1917 р. Так, станом на 1 січня 1917 р. в інституті налічувалось 5977 студентів. З них у конфесійному відношенні абсолютна більшість були православними (себто переважно українцями, росіянами та білорусами) – 4246 осіб. Решта – католиками (685), євреями (456), протестантами (203), старообрядцями (26), караїмами (12) та ще 249 осіб представляли інші конфесії²⁶. У роки українських визвольних змагань етнічний склад студентів зазнав суттєвих змін, що було зумовлено змінами політики різних влад в національному питанні і тому цей період має становити предмет окремого дослідження.

Повертаючись до найбільш строкатої і другої за чисельністю, а з 1912 р. – найбільш чисельної групи серед студентів – православні, можна впевнено стверджувати, що в етнічному відношенні її панівну більшість становили українці, росіяни та білоруси. Чисельність білорусів серед студентів Київського комерційного інституту відслідкувати доволі складно, хоча загальну кількість вихідців з Білорусі можна приблизно визначити²⁷ – вона становила близько півсотні осіб або близько 5 % від категорії «православні» серед студентів інституту.

Щодо росіян, то закономірно, що їхня кількість була значно більшою і це засвідчується функціонуванням у Київському комерційному інституті дванадцяти студентських земляцтв, заснованих вихідцями з російських губерній імперії. Станом на 1911 р. в інституті діяли Донське, Костромське, Курське, Орловське, Самарське, Смоленське, Володимирське, Рязанське, Сибірське, Тамбовське, Симбірське, Уральське земляцтва²⁸. Кожне із них, відповідно до вимог про студентські земляцтва, мало нараховувати щонайменше 35 осіб, а отже, загальна чисельність студентів, що походили з російських губерній (хоча не всі з них були росіянами), мала становити мінімально 420 осіб або близько половини від студентів, що були віднесені до православних. Оскільки в Росії (у Москві) вже був заснований вищий навчальний заклад економічного профілю, то подібну ситуацію можна розглядати і як складову цілеспрямованої політики, метою якої було збільшення відсотку росіян серед студентів «національних околиць» імперії і що засвідчується помітним їхнім відсотком і серед студентів університету св. Володимира, який власне і був заснований з метою русифікації, Київської духовної академії тощо.

Не забуваймо, що тривала русифікаторська політика царського уряду зумовила постанову в Україні такої спотвореної національної самоідентифікації як ототожнення себе із титульним етносом метрополії вихідців з інших етносів, зокрема й українців. Проявом цього стало створення частиною студентів інституту таких організацій як Група великоросів та Союз академістів²⁹, а також Південно-західного земляцтва³⁰, яке було засноване вихідцями з України і вочевидь значною мірою й особами українського походження, але денаціоналізованими, оскільки паралельно із ним існувало Українське земляцтво (громада), отже, типово українське за національною ідентифікацією його членів, тоді як позначення України як «Південно-західного краю» було імперським за своїм походженням і слугувало денаціоналізації, асиміляції українців.

Помітне представництво інших етносів у стінах Київського комерційного інституту зумовлювалося тим, що це був другий вищий навчальний заклад економічного профілю імперії і так само засвідчується утворенням їхніх земляцтв. Зокрема в інституті діяли чисельні земляцтва вихідців з Кавказу та Закавказзя, а саме: Кавказьке земляцтво, Науковий гурток студентів із Грузії, Науковий гурток студентів-осетин,

Північнокавказьке земляцтво³¹. Діяли земляцтва, засновані вихідцями з Прибалтики, а на початку 1912 р. виникло Еллінське (Грецьке) земляцтво³². Відповідно до статутів цих національних земляцтв, їхніми членами могли бути виключно представники відповідних етносів. Згідно зі статутом Еллінського земляцтва, його членами могли бути «**виключно** (підкреслено автором. – **А. Ч.**) слухачі інституту-греки»³³. Це ж саме стосувалось земляцтв народів Північного Кавказу та Закавказзя, що вигідно вирізняло їх від земляцтв, заснованих вихідцями з українських земель, і було свідченням високої національної свідомості молоді цих етносів та водночас слабкості українського національного руху (в площині охоплення мас).

Значний ступінь русифікації та денаціоналізації яскраво проявився у ступені участі українців в економічній сфері. Фактично задля успіху у цій справі вони свідомо відмовлялися від своєї національності – явище, характерне і для радянського періоду та зумовлене відповідною політикою метрополії, яка не могла пропустити на ключові посади в економічній сфері представників українського етносу. Тож попри те, що серед студентів Київського комерційного інституту було чимало місцевих, що засвідчується і створенням ними великої кількості студентських земляцтв, які представляли різні частини України, однак, членів власне української за духом студентської організації було значно менше за загальну кількість українців, котрі навчались в інституті.

Станом на 1911 р. у Київському комерційному інституті діяли наступні земляцтва, що представляли різні частини України: Катеринославське, Кременчуцьке, Одеське, Миколаївське, Єлизаветградське, Подільське та Полтавське земляцтва³⁴ і навіть два земляцтва, що представляли вихідців з Чернігівщини – Чернігівське та Новозибківське³⁵, та ще два, що об'єднували вихідців з окремих міст – Гурток киян і Роменське земляцтво³⁶. Отже, в Київському комерційному інституті діяли земляцтва, створені вихідцями з усіх українських губерній, за винятком Харківської. Але останнє можна пояснити постановням у Харкові власного комерційного інституту. При цьому, якщо до них додати Південно-західне земляцтво, то загальна кількість земляцтв, що були створені вихідцями з українських земель, становила дванадцять і вони об'єднували до півтисячі осіб, що являло найбільшу (за кількістю вихідців з певних регіонів, тобто за регіональною ознакою) групу серед студентів Київського комерційного інституту. Навіть якщо не всі вони належали до українського етносу, то і в такому випадку частка українців серед студентів цього першого в Україні ВНЗ економічного профілю була помітною, хоча й поступалась чисельності євреїв. Їхня частка можливо була й більшою, якщо врахувати, що серед представників інших студентських земляцтв (зокрема Воронізького, Курського та Орловського) також були етнічні українці. Проте закономірно, що не всі вони мали українську самоідентифікацію, що засвідчувалося зокрема й існуванням південно-західного земляцтва. Та й всі студентські земляцтва, що представляли вихідців з різних українських земель, загалом засновувались не за національним, а за територіальним принципом.

Міру ж національної самоідентифікації, як і денаціоналізації українців (у масштабі всіх київських освітніх закладів) найбільш яскраво засвідчили результати студентської анкети, що проводилась у 1913 р. серед студентів київських вищих навчальних закладів, котрі мали українське походження. Її ініціатором був викладач Київського комерційного інституту О.О. Русов, а виконували збір необхідної статистичної інформації студенти цього інституту. На питання анкети щодо національної приналежності лише 75 % студентів-українців, котрі були опитані і повернули опитувальні листи, віднесли себе до українського етносу. Натомість 9,25 % назвали себе малоросами, 5 % – «русько-українцями», 3,4 % – росіянами, 1 % – росіянами-малоросами, 0,7 % – поляками, 0,5 % – великоросами, а 5,2 % – взагалі не змогли відповісти на питання щодо своєї національної приналежності³⁷. При цьому в розрізі вищих навчальних закладів, студенти яких було опитано, на першому місці за відсотком студентів-українців, котрі віднесли себе до українського етносу, були Вищі жіночі курси (92 %) та Учительський інститут (82 %), тоді як у Комерційному інституті цей показник становив 78 %, а найнижчим він був серед студентів університету св. Володимира – 60,7

% (у якому виявилась і найвища частка студентів, котрі віднесли себе до малоросів – 15 %, та росіян – 8,3 %, а також тих, хто не міг визначити свою національну ідентичність – 7 %)». У Київському комерційному інституті до малоросів себе віднесли 10 % опитаних, ще 2 % – до росіян і стільки ж – до «русських-українців» та поляків, по 1 % – до великоросів та росіян-малоросів і 4 % – не змогли визначитись. Отже, серед студентів Київського комерційного інституту 22 % студентів-українців не мали української національної ідентифікації або не наважились заявити про неї. Ці речі також є показовими і додатково свідчили про міру імперської пропаганди, оскільки навіть серед такої традиційно опозиційно налаштованої щодо влади категорії як студентство кожен п'ятий студент-українець не зміг віднести себе до українського етносу.

Серед студентів Київського комерційного інституту, котрі мали українське походження, українською за духом була лише одна організація – Український гурток (Українська громада), метою якої було «вивчення соціально-економічного становища України»³⁹. Її активний член, а згодом міністр в уряді УНР М.М. Ковалевський згадував, що у 1912 р. до Української студентської громади Київського комерційного інституту належало до півтисячі осіб⁴⁰, тобто лише національно свідомі українці в інституті на той час могли становити 1/6 його студентського контингенту, що навіть і попри можливе перебільшення М.М. Ковалевським чисельності як активного її діяча, засвідчує доволі вагому кількість національно свідомих українців серед студентів інституту. Тут навчалось чимало згодом активних учасників українського національного руху, відомих діячів української культури. Наприклад, у 1907 р. на Київські вищі комерційні курси вступив О. А. Неприцький-Грановський, а невдовзі – В. Є. Свідзінський та С. С. Остапенко (вже у Київський комерційний інститут); у 1909 р. – син М. П. Драгоманова – Святозар⁴¹; у 1910 р. С. І. Березняк (у 1917 р. – активний член УЦР), у 1913 р. – П. Г. Тичина⁴² та чимало ін.

Київський комерційний інститут став своєрідним оплотом українського національного руху в Києві та й Україні загалом, що засвідчили й події українських визвольних змагань 1917–1921 рр., адже ж саме до нього продовжувала вступати українська національно свідома молодь (О. П. Довженко, О. М. Коцюбинська, Ю. К. Смолич та ін.), а чимало випускників та викладачів відіграли помітну роль у відродженні української державності.

Усе вище зазначене дозволяє впевнено спростувати твердження про нехтування українцями економічною сферою та їхнє самоусунення від активної позиції в господарській діяльності у другій половині XIX – початку XX ст. Закономірно, що роль свідомих українців в економічному житті України була б значно більшою, але цілеспрямована протидія цьому імперській владі зменшувала як можливості для їхньої реалізації в економічній сфері, так навіть і для здобуття економічної освіти внаслідок необхідності подавати довідку про благонадійність з поліції, наявність таємних циркулярів з переліком осіб, вступ яких на навчання був заборонений владою, та інші подібні заходи. Такі дії влади засвідчували колоніальне становище України у складі Російської імперії і водночас цілеспрямоване упослідження національно свідомого українського елемента, оскільки імперська влада побоювалася, що у випадку проходження його представників до управління господарським життям України сформується реальні умови для її сепарації. Ось справжня причина помірною представництва українців серед студентів Київського комерційного інституту, хоча якщо відкинути їхню власну національну ідентифікацію, а взяти навіть і приналежність до українського етносу загалом (часом не усвідомлену), то тоді матимемо доволі значний відсоток українців серед студентів цього першого на українських теренах економічного вищого навчального закладу. Ці висновки можуть прислужитись і для визначення відсотку українців (як за етнічним походженням, так і за власною ідентифікацією) і серед студентів інших вищих начальних закладів України дослідженого періоду, а отже, і для створення узагальнюючого дослідження у цьому питанні. Будуть корисними вони і для досліджень з історії українського національно-визвольного руху та вивчення передумов українських визвольних змагань 1917–1921 рр.

1. Ільїн В.В. Фінансова цивілізація / В.В. Ільїн. – К.: Книга, 2007. – 528 с.
2. Гуржій О.І. Оподаткування сільського населення України (XVII – середина XIX ст.) / О.І. Гуржій. – Черкаси: 2011. – 196 с.; Небрат В.В. Еволюція системи державних фінансів та реформування податкової системи (кінець XIX – початок XX ст.) / В.В. Небрат // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Економіка. – 2005. – № 19. – С. 36–40; Орлик В.М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період / В.М. Орлик. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2007. – 631 с.
3. Довжук І.В. Зовнішня торгівля підросійської України у післяреформений період / І.В. Довжук // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – 2006. – Вип. 11. – С. 142–153.
4. Сікора Б. Російська економічна експансія в Україні / Б. Сікора. – К.: Економіка і право, 2003. – 499 с.
5. Крутіков В.В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період / В.В. Крутіков. – Дніпропетровськ, 1992. – 172 с.; Лазанська Т.І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики XIX ст.) / Т.І. Лазанська. – К., 1999. – 282 с.; Ніколаєва Т.М. Підприємці в культурно-освітньому просторі України (остання третина XIX – початок XX ст.) / Т.М. Ніколаєва. – К.: КНЕУ, 2010. – 208 с.
6. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні / Л.А. Медвідь. – К.: Вікар, 2003. – С. 151, 159
7. Чуткий А.І. Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906 – 1920 рр.) / А.І. Чуткий. – Ніжин, 2013. – 524 с.
8. Державний архів м. Києва (далі – Держархів м. Києва), ф. 153, оп. 8, спр. 1472, арк. 11
9. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 1550, арк. 1.
10. Держархів м. Києва, оп. 8, спр. 1550, арк. 1.
11. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 891, арк. 91.
12. Держархів м. Києва, ф. 229, оп. 1, спр. 19, арк. 72–73.
13. Держархів м. Києва, ф. 229, оп. 1, спр. 1, арк. 59.
14. Держархів м. Києва, ф. 229, оп. 1, спр. 1, арк. 59.
15. Держархів м. Києва, ф. 227, оп. 1, спр. 1, арк. 28 зв.
16. Записка о Киевском коммерческом институте. – К., 1910. – С. 42.
17. Держархів м. Києва, ф. 94, оп. 1, ч. III, спр. 2856, арк. 15.
18. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 50, арк. 76.
19. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 1, спр. 421, арк. 2.
20. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 654, арк. 1.
21. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 1129, арк. 4.
22. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 146.
23. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 135, арк. 7, 20, 24.
24. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 891, арк. 11 зв.
25. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 891, арк. 15.
26. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 1426, арк. 76.
27. Чуткий А. І. Студенческие землячества, созданные выходцами из Беларуси в Киевском коммерческом институте / А.И. Чуткий // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Минск, 2013. – Выпуск 14. – С. 221–237.
28. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 136, 54, 138, 141, 143, 144, 473, 883, 323, 478, 477, 479.
29. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 7, 319.
30. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 320, арк. 1.
31. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 53, 482, 483, 322.
32. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 480.
33. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 480, арк. 3.
34. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 52, 50, 142, 320, 321.
35. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 55, 140.

36. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 146, 321.
 37. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 9, ч. I, спр. 66.
 38. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 9, ч. I, спр. 66.
 39. Чуткий А. І. Український студентський гурток у Київському комерційному інституті (1908–1914 рр.) / А.І. Чуткий // Пам'ятки: археографічний щорічник. – К., 2008. – Т. 8. – С. 122–128; Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 8, спр. 8, арк. 45.
 40. Ковалевський М. При джерелах боротьби / М. М. Ковалевський. – Інсбрук, 1960. – С. 102.
 41. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 2, спр. 74, арк. 1.
 42. Держархів м. Києва, ф. 153, оп. 5, спр. 8080, арк. 2–2 зв.

ЧУТКИЙ А.И.

НАЦИОНАЛЬНОЕ «ЛИЦО» ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ НАЧАЛА XX В.: АНАЛИЗ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЭТНИЧЕСКОГО СОСТАВА СТУДЕНТОВ ПЕРВОГО В УКРАИНЕ ВУЗА ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ

В статье проведена реконструкция структуры студенчества первого в Украине вуза экономического профиля – Киевского коммерческого института – по этническому критерию. Особое внимание сосредоточено на выяснении процента среди них украинцев, при этом как тех, кто имел украинское происхождение, так и тех, кто имел соответствующую национальную самоидентификацию. Выявлены причины несоответствия между этими двумя категориями и ограничения численности украинцев среди студентов этого вуза.

Установлено также наличие представителей других этносов среди студентов Киевского коммерческого института и выяснено, что основную часть (свыше 50 %) его студентов представляли евреи, что подтверждает и весомую роль этого этноса в целом в экономической жизни Украины. В результате целенаправленных действий имперской власти относительно ограничения их представительства с 1912 г. произошло резкое снижение их числа среди студентов института и роста вместе с этим количества русских, а также представителей других национальностей.

Ключевые слова: национальный вопрос, социально-экономическая история Украины XX в., студенческие землячества, украинское национально-освободительное движение.

CHUTKYI ANDRII

NATIONAL «FACE» OF THE UKRAINIAN ECONOMY IN THE EARLY XX CENTURY: ANALYSIS THROUGH THE PRISM OF ETHNIC COMPOSITION OF STUDENTS OF THE FIRST IN UKRAINE HIGHER EDUCATION ESTABLISHMENT OF ECONOMIC SPECIALIZATION

The studentship structure of the first in Ukraine Higher Education Establishment of economic specialization – Kyiv Commercial Institute – has been reconstructed on account of ethnicity.

Special emphasis is placed upon determining the proportion of the Ukrainians among them, and not only those who were of Ukrainian descent but also those who had a corresponding national identity. Reasons for discrepancy between these two categories and restricted number of the Ukrainians in the institute have been explained. Presence of other ethnicity representatives amongst students of the Institute has been identified. Also it has proved that more than 50% of students were Jews. It in its turn shows that generally Jews played a vast part in Ukrainian economic life. Their representation having been restricted by Imperial authorities in 1912, the Institute saw a dramatic decrease of their numbers, at the same time numbers of the Russians as well as other nationalities grew. Among the students of the Kyiv Commercial Institute were representatives of other ethnic groups and faith-based groups, although there were minor, but played a prominent role in economic life of Ukraine (Armenians, Greeks, Crimean Karaites, etc.).

Key words: ethnic problem, socio-economic history of Ukraine in XX century, students' compatriots, Ukrainian national-liberation movement.

The studentship structure of the first in Ukraine Higher Education Establishment of economic specialization – Kyiv Commercial Institute – has been reconstructed on account of ethnicity in this article. Special emphasis is placed upon determining the proportion of Ukrainians among them, and not only those who were of Ukrainian descent but also those who had a corresponding national identity. In this case as those who had Ukrainian origin and those who had relevant national identification. Reasons for discrepancy between these two categories and restricted number of the Ukrainians in the institute have been explained. Despite this, students of Ukrainian descent constituted the biggest part of students (by territorial criteria) of the Kyiv Commercial Institute. In particular, it has been found out that there were 12 fraternities in the Institute that represented all Ukrainian provinces but Kharkiv. However, only the Ukrainian Club (Ukrainian Community) was an organization that united the nationally conscious students of Ukrainian descent of the Kyiv Commercial Institute and that is proved by its name, program and by having among its members those who later played a major role in the revival of the Ukrainian statehood. An emphasis has been placed upon the measure of national assimilation of Ukrainians and on Russification being a main attribute of this process.

It has been found out that there other ethnicities among students of Kyiv Commercial. In particular, already since the moment of foundation of this University there were Poles, Armenians, Russians students and list of ethnic groups was constantly appended with representatives of other ethnicities living in the Russian Empire (Belorussians, Greeks, Georgians, Lithuanians, Ossetians etc). Also it has proved that more than 50% of students were Jews. It in its turn shows that generally Jews played a vast part in Ukrainian economic life. Their representation having been restricted by Imperial authorities in 1912, the Institute saw a dramatic decrease of their numbers, at the same time numbers of the Russians as well as other nationalities grew. Nonetheless, the percentage of Jews remained high, the authorities applying strict restrictions concerning their numbers. Their percentage remaining high proves that they still played a major role in the Ukrainian economic life. Same applies to other ethnic (Crimean Karaites, Armenian) and faith based (Protestant, Old Believers) groups that played a significant role in the Ukrainian economic life and which were also represented among the students of the Kyiv Commercial Institute, although there were minor.

Done research can be used in summarizing works on ethnic history, student movements, as well as on the history of higher education in Ukraine, during XIX-XX centuries and the history of the Ukrainian Liberation 1917-1921.